

**ARITMETICĂ, POLITICĂ ȘI IDEOLOGIE ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ.
ALEGERILE PARLAMENTARE DIN 1931
ARITHMETIC, POLITICS AND IDEOLOGY IN INTERWAR ROMANIA.
THE PARLIAMENTARY ELECTION OF 1931**

Mihai Ghițulescu*

10.52846/AUCSI.2024.2.05

Abstract

The year 1931 and the government of Iorga-Argetoianu (1931-1932) have retained the attention of historians for many reasons. In this article, we are almost exclusively interested in the fact that, leaving aside the case of 1937, the electoral system established by the law of 1926 has never been so much and so diversely put to the test. It is not about the central, emblematic provision, namely the "electoral bonus", but about numerous other details, gaps, contradictions, which were noticed at the time of the 1931 election or can be noticed retrospectively. I think that, at this electoral moment, it was best seen how the strange electoral system worked or how it did not work, and, broadening the framework, how the interwar Romanian political system worked institutionally, beyond the much-claimed principle of the separation of powers. We analyze, both legally and mathematically, a series of hesitations and errors in the establishment of the results, and particularly the annulment of the votes obtained by the communists.

Key words: *Romania, electoral system, parliament, National Union, communists.*

Anul 1931 și, în general, guvernarea Iorga-Argetoianu (1931-1932) pot reține și au reținut atenția istoricilor pentru multe lucruri. În acest articol, chiar dacă, pentru context, e nevoie de referiri la destule dintre acestea, ne interesează cvasi-exclusiv faptul că, lăsând eventual la o parte cazul 1937, nicidecum sistemul electoral instituit prin legea din 1926 nu a fost atât de mult și de divers pus la încercare. Nu e vorba de prevederea centrală, emblematică, anume „prima electorală”, ci de numeroase alte detalii, lacune, contradicții, care au fost sesizate la alegerile din 1931 sau pot fi sesizate retrospectiv. Credem că, în acest moment electoral, s-a văzut cel mai bine cum funcționa sau cum nu funcționa ciudatul sistem electoral și, lărgind cadrul, cum funcționa, instituțional, sistemul politic românesc interbelic, dincolo de mult clamatul principiu al separației puterilor.

Trebuie spus că, atunci când Parlamentul ales în 1928 a fost dizolvat și au fost convocate noi alegeri (30 aprilie 1931), legea electorală era contestată, se vorbea de necesitatea unei reforme. Discuția data încă din 1926, dar guvernul național-țărănist o asumase deschis, la nivel declarativ. La sfârșitul lui 1930 și începutul lui 1931, fuseseră prezentate primele proiecte concrete,

* Lector universitar doctor, Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale, Departamentul de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale, Str. A.I. Cuza, nr. 13, Email: mihai.ghitulescu@edu.ucv.ro.

asemănătoare, elaborate de țărănistul Eduard Mirto și social-democratul Iacob Pistiner, care vizau introducerea unui sistem mai apropiat de proporțional. Ezitățile, pertractările, temerile au făcut ca ele să nu ajungă în dezbaterile Parlamentului (Ghițulescu, 2021: 178-187). După numirea în fruntea guvernului, dar înainte de dizolvare, la solicitarea unei delegații a social-democraților, însuși Nicolae Iorga s-a declarat de acord cu modificarea legii, precizând însă nu o putea face cu Parlamentul dominat încă de țărăniști, deci amânând-o pentru când avea să aibă majoritatea (Radu, 2004: 487). Să fi înțeles el că, în condițiile unui sistem proporțional, i-ar fi fost mult mai greu să obțină majoritatea parlamentară și că, oricum, ea n-ar fi ajuns la nivelul celei asigurate de „prima electorală”?

Oricum, noile alegeri s-au făcut după legea veche și, deși guvernul a obținut cel mai slab rezultat de după 1926, atât ca procent de voturi (47,49%), cât și ca număr de mandate (inițial 289, apoi 291) (*Monitorul Oficial*, 10 iunie 1931: 5126-5127), putem spune că a beneficiat cel mai mult de prevederea privind prima electorală. Nu e vorba doar că nu și-ar fi putut asigura o majoritate parlamentară, dar nici nu ar fi avut suficiente locuri pentru mulțumirea diverselor grupuri, grupuscule și individualități care compuneau așa-numita Uniune Națională, o alianță electorală în care se îmbinau, nu tocmai armonios, reprezentarea politică și cea haotic corporatistă. Era o alianță „disparată, fără ideologie și fără disciplină”, cum zicea un ziaristul Emil D. Fagure (*Lupta*, 10 iunie 1931: 1). Această diversitate a făcut necesare numeroase calcule pre-electorale, fatalmente imprecise și (încă?) nedeslușite complet, pentru întocmirea listelor comune de candidați, astfel încât să se asigure fiecărei grupări numărul de parlamentari convenit. Eterogenitatea și slăbiciunea Uniunii s-au văzut chiar în rezultatul relativ modest, cu toate că guvernul a uzat de toate tradiționalele mijloace de obstrucționare a adversarilor, care s-au văzut, la rândul lor, din numeroasele plângeri și contestații de la birourile electorale, Comisia Centrală Electorală și Parlament. Aici, ne interesează doar cele câteva care privesc calculele electorale în sens strict, formula de alocare a mandatelor.

Cum se proceda pentru stabilirea rezultatelor alegerilor? Potrivit Legii electorale din 1926 (*M.O.*, 27 martie 1926), birourile secțiunilor numărau voturile, birourile județene însumau și transmiteau totalurile din circumscripții Comisiei Centrale Electorale, care neputând decât cel mult să îndrepte erorile materiale, stabilea totalurile pe țară și „proceda la facerea calculului” pentru: (1) repartizarea mandatelor între grupările politice la nivel național; (2) repartizarea pe județe a mandatelor fiecărui partid; (3) atribuirea mandatelor către candidații de pe listele județene ale partidelor (art. 89). Acesta era cursul oficial, evident, anevoios, de vreme ce necesita colectarea proceselor verbale din 71 de județe plus calculele de repartizare. Rezultatele oficiale erau publicate după mai mult de o săptămână (legea prevedea un termen de 8 zile de la alegeri și, de obicei, se ajungea în ultimul moment). În acest interval însă, se făcea, mai

rapid numărătoarea (i-am putea zice „paraoficială”) a Ministerului de Interne, pe baza comunicărilor telegrafice/telefonice ale autorităților locale. Se făceau și proiecții de repartizare, pe care presa le vehicula, inducând impresia că ar fi oficiale. Aceste date nu erau niciodată identice cu cele pe care, după câteva zile, le comunica CCE, care, contrar a ceea ce se spunea frecvent, nu verifica Ministerul, ci urma tot procesul, cap-coadă. În final, fiecare dintre cele două Camere controla calculele Comisiei și eventual realoca mandate. Până atunci, nu se întâmplase așa ceva. Camerele discutaseră mult, la fiecare început de legislatură, despre posibila invalidare a unor mandate/alegeri (de cele mai multe ori, pe motiv de abuzuri în campanie și în ziua votului). Se invalidaseră senatori aleși în colegiile restrânse (care rămâneau sub controlul vechii puteri după schimbările de guvern), ceea ce nu pune mari probleme tehnice, atrăgând pur și simplu reluarea alegerii. Nu avem cunoștință despre invalidarea vreunui mandat de deputat, cu atât mai puțin a vreunei alegeri, care ar fi încurcat mult lucrurile. Peste ani, din opoziție, Argetoianu avea să formuleze cinic: „Se constată anumite alegeri în scopul de a se invalida. Or, nu se pot invalida alegerile acestea. Cu actuala lege electorală nu se pot invalida, pentru că o singură invalidare a unui singur județ ar schimba calculul proporțiilor tuturor listelor. Că legea este rea, este altă chestie” (*Dimineața*, 12 februarie 1934: 7). Avea dreptate că un singur județ dădea peste cap toată țara, dar, după cum se va vedea, se putea face. Nici modificări ale calculelor Comisiei nu se operaseră, deși problema se pusese chiar de la prima aplicare a legii, în mai 1926. Atunci, după publicarea rezultatelor, Blocul Național-Țărănesc, în opoziție, contestase faptul că nu i se adăugaseră voturile din județele Bihor și Ialomița, care i-ar fi adus mandate în plus. Comisia a recunoscut o eroare materială, dar a apreciat că, operațiunile sale fiind încheiate, eroarea nu mai putea fi îndreptată decât de Parlament. Adunarea Deputaților a respins însă contestația (*Adevărul*, 10 iulie 1926: 1), majoritatea averescană neavând niciun interes să cedeze mandate opoziției.

În 1931, parcă era făcut să se întâmple toate. Imediat după alegerile pentru Cameră din 1 iunie, diferențele dintre socotelile Ministerului și cele ale Comisiei au iscat controverse. Pe 4 iunie, Ministerul a încheiat numărătoarea, „procent(u)area” și a făcut o repartizare a mandatelor după algoritmul prevăzut în lege. La această din urmă operațiune se puteau observa unele ezitări/erori inițiale (Uniunea Națională a fost anunțată cu 299 de mandate, iar PNȚ cu 27) (*Dimineața*, 6 iunie 1931: 5). Până la urmă, s-a stabilit la: UN – 287, PNȚ – 30, PNL Gh. Brătianu – 12, Partidul Maghiar – 11, Partidul Poporului – 10, Liga Apărării Național-Creștine – 8, Partidul Țărănesc (dr. N. Lupu) – 8, Partidul Social Democrat – 7, Liga contra Cametei + Partidul Țărănesc Democrat – 6, Blocul Muncitoresc-Țărănesc – 5, Partidul Evreilor – 4. Presa a preluat aceste rezultate cu precizarea „urmează a mai fi verificate de Comisia Centrală Electorală de la ministerul de justiție” (*Curentul*, 6 iunie 1931: 6). După cum am

spus mai sus, nu era așa. Comisia își făcea propriile calcule, pe baza proceselor verbale. Acestea au fost gata pe 10 iunie (*M.O.*, 10 iunie 1931: 5126-5232).

Totalurile de voturi erau foarte apropiate de cele ale ministerului. Pe țară se înregistrau cu cam 200 de voturi mai puțin, iar Uniunea Națională avea cu 52 de voturi mai mult. Repartizarea mandatelor era ușor diferită. Uniunea avea doi deputați mai mult, iar social-democrații și maghiarii cu câte unul mai puțin, deși cei dintâi aveau cu 4 voturi mai mult, iar cei din urmă, cu doar 2 mai puțin. Dar nu micile diferențe de voturi de la nivel național dădeau diferența de mandate, ci o mică diferență la nivel local. Ministerul de Interne dăduse județul Trei-Scaune cu un total de 24289 de voturi exprimate, din care Partidul Maghiar avea 12147, 50,01%, adică majoritate, care potrivit legii, i-ar fi dat dreptul la 1,5003 mandate, deci „prin întregire la unitate”, la 2 din cele 3 mandate ale circumscripției. Legea mai prevedea că mandatele alocate pe bază de majoritate în circumscripții se scădeau din totalul pe baza căruia se calcula jumătatea de mandate rezervată „grupării majoritare”. Deci Uniunea Națională ar fi primit $(385-2)/2 = 192$. Voturile folosite în aceste județe se scădeau și ele din totalul național, asemenea anulatelor și celor pentru grupările care nu întruniseră pragul, ceea ce ducea la creșterea procentelor tuturor grupărilor care îl întruniseră. Astfel, Uniunea Națională ar mai fi primit 49,68% din restul de 192 de mandate, adică 95(,38). Și cu „prima” de 192, 287, exact cât se comunicase. Maghiarii ar fi avut 4,53% din 192, adică 8,7, deci 9 și cu 2 de la Trei Scaune, 11. Social-democrații, 3,39% din 192, adică 6,5088, deci 7.

Comisia electorală a dat Partidul Maghiar la Trei-Scaune cu 7 voturi mai puțin (12140) dintr-un total cu 7 voturi mai mic (24282), ceea ce însemna 49,996%. Nu mai beneficia de excepția legală. Toate voturile și toate mandatele rămâneau pentru repartizarea națională. Uniunea lua $387/2 = 193$ și 49,46% din restul de 194, adică 95,95, deci 96. Total: 289. Partidul Maghiar, $4,95 \times 1,94 = 9,6$ – doar 10 mandate, față de 11 în varianta ministerială. PSD ar fi avut și el 3,38% din 194, adică 6,56. Legea îl îndreptăța la „rotunjirea” la unitate, deci la 7 locuri. De ce a rămas, totuși, cu 6? Trebuie să ne uităm la toate rezultate: PNT – 30,28, PNLG – 11,98 – 12, PP – 9,74 – 10, LANC – 7,86 – 8, PT – 6,95 – 7, LcC+PTD – 5,57 – 6, BMT – 5,08 – 5, PE – 4,42 – 4. Șase partide ar fi avut dreptul la „întregire”, dar în acest caz, numărul deputaților ar fi ajuns la 388. Legea prevedea 387. Deci, sistemul lăsa loc pentru ceea ce se numește *overhang seats* sau *überhang mandate*. Legea nu le permitea, dar nici nu prevedea vreun criteriu de „preferință”. Comisia a procedat discreționar – dar rațional – lipsind de un mandat partidul cu cea mică „fracțiune zecimală”, care era PSD.

Partidul Maghiar, care căzuse victimă și de la care s-a iscat diferența, a încercat să afle ce s-a întâmplat cu cele 7 voturi dispărute. În Parlament, a acuzat fraude în județul Trei-Scaune, cea mai importantă fiind, în ce ne privește, eliminarea delegaților săi de la procesul de numărare. A cerut o comisie pentru cercetare, dar având un ton decent și declarând că ar accepta concluziile comisiei, a câștigat bunăvoința premierului Iorga, care a promis „satisfacțiuni”

guvernamentale în privința școlilor maghiare, determinând renunțarea la contestație (*Desbaterile Adunării Deputaților*, 19 iunie 1931: 64).

Situația creată a stârnit discuții. Cu siguranță, nu mulți au înțeles ce s-a întâmplat, dar destui s-au găsit să suspecteze și chiar să acuze o manevră a guvernului pentru a-și întări majoritatea în dauna partidelor mici. Trebuie să îi aducem un omagiu lui Gr. Graur, marele „Gama” al ziarului *Adevărul*, unul dintre capetele luminate ale epocii. Deși critic dur și constant, acuzând de nenumărate ori „stupiditatea actualei legi electorale”, el a explicat clar calculele, precizând că nu se putea proceda altfel (*Adevărul*, 4 iulie 1931: 5).

A mai fost ceva! Publicarea datelor de la Ministerul de Interne a stârnit nemulțumirile chiar înainte de rezultatele oficiale. S-a încercat influențarea Comisiei Centrale Electorale. Dacă maghiarii aveau dubii asupra numărătorii, alții contestau algoritmul. Un candidat al Uniunii (C. Bobeș, Putna) și unul al PNT (E. Crăciun, Tulcea), amândoi văzând din calculele ministeriale că nu vor fi aleși, au adresat întâmpinări Comisiei cerând „stricta interpretare” a art. 90-93 din Legea electorală, considerând că, până atunci nu li se dăduse „justa interpretare” (*Cuvântul*, 10 iunie 1931: 4). Ce cereau ei? Ca opoziția să își primească mandatele convenite după „procent(u)area” națională în acele județe în care avea procente cele mai mari. Să se țină cont și de ponderea locală. Așa cum funcționa sistemul, PNT de exemplu, își primea cele 30 de mandate în 30 de județe (primele 30 ca procent). Petenții doreau să i se acorde mai multe mandate în unele județe și niciunul în altele. Astfel, la Tulcea, unde PNT obținuse un mandat, ar fi trebuit să obțină 2, iar la Putna, unde avea tot un mandat, trebuia să nu aibă niciunul. Comisia a respins solicitările, menținându-se pe poziții. Încă dinainte de alegerile din 1926, ea emisese o decizie interpretativă, potrivit căreia „grupările minoritare” aveau să primească, fiecare, cel mult un mandat pe județ. Întâmpinarea lui E. Crăciun a ajuns și în Parlament, ca o contestație formulată de deputatul N. Georgescu-Tulcea. A fost, în mod tradițional, respinsă (*D.A.D.*, 19 iunie 1931, 69-72), deși apăruse zvonul că atât liderii Uniunii, cât și cei ai opoziției, ar fi agreeat varianta propusă. Și dacă era așa, se ajunsese prea târziu și o schimbare ar fi reprezentat o complicație prea mare.

Problema era reală, sesizată de mulți. „Se votează la Moldova și se alege la Craiova”, scria Pamfil Șeicaru, într-un articol cu titlul „Loteria electorală” (*Curentul*, 6 iunie 1931: 1). Sediul materiei era în art. 94 din lege: „Mandatele atribuite fiecărei grupări minoritare se repartizează pe circumscripții electorale listelor respective după ordinea procentelor de voturi”. Comisia interpreta formula „după ordinea” în mod strict: ierarhizare și nimic mai mult. Interpretarea contrară („după ordinea” = „în funcție de”/„conform cu”) nu era aberantă, dar argumentele susținătorilor săi erau falacioase. De exemplu, se făcea apel la autoritate, citându-se din expunerea de motive asumată, în 1926, de însuși Ionel Brătianu: „Proiectul s-a oprit la următorul sistem: lista care a obținut majoritatea absolută a voturilor se declară aleasă. Dacă nici una din liste

nu a obținut această majoritate sau dacă a obținut o listă cu un număr mai mic de candidați mai mic sub numărul candidaților ce sunt de ales în circumscripție, atunci funcționează reprezentarea minorității” (*D.A.D.*, 19 iunie 1931: 71). Or, se omitea faptul că expunerea cu pricina privea un proiect inițial care nu mai avea nicio legătură cu legea adoptată. Că tot suntem aici, să spunem că, în epocă, domina confuzia. Mulți politicieni, ziariști, juriști chiar, nu înțelegeau sistemul. De exemplu, chiar și autorii unui tratat de drept electoral (Gănescu, Zotta, Kostachi, 1937: 361-362) citau ca doctrină relevantă raportul susținut în 1926 de Jean Th. Florescu. Nici acesta numai avea legătură cu dreptul pozitiv. Chiar la membrii Comisiei electorale, magistrați, putem avea dubii. Ei au uzat mereu de prevederea că „pentru efectuarea calculelor comisiunea poate recurge și la luminele unui specialist” (art. 54). La fiecare alegeri, au fost „întrebuințați specialiști”, funcționari de la Institutul de Statistică, care „au lucrat sub supravegherea comisiunii”. Trebuie să îi aducem un omagiu lui Gh. M. Ionescu, fost director, pe care îl găsim ca „expert calculator” din 1926 până în 1937, deși în 1931 era deja pensionar.

Dar marele subiect al anului 1931 este intrarea în Parlament a comuniștilor. Sub sigla BMT, cum candidaseră din 1926, deși toată lumea știa și le spunea comuniști, au reușit să obțină 2,52%, 5 mandate și 3 deputați. A fost momentul lor de glorie. I-a ajutat situația socio-economică dificilă, favorabilă ridicării extremelor, dar cu siguranță, și slăbiciunea aparatului guvernamental. A fost o surpriză. În rândul politicianilor români, a existat o frică obsesivă de comunism, și pentru pornirile revoluționare, și pentru că avea în spate Cominternul și URSS. Totuși, el nu era perceput ca un pericol electoral, în condițiile sistemului românesc.

Și iată că s-a întâmplat! După 1,49% în 1926, 1,4% în 1927, 1,35% în 1928, comuniștii camuflați reușeau acum 2,52% (73.716), deci treceau pragul electoral. Se apropiau de PSD, care avea 3,25 (în 1932, 3,38). În condițiile momentului, această ușoară radicalizare a firavei muncitorimi românești nu poate să surprindă. Analize calitative și cantitative privind socialiștii și comuniștii la alegerile interbelice avem de la Florin-Răzvan Mihai (Mihai, 2016: 28-41; Idem, 2017: 20-29).

Mă limitez la a nota că, în 1931, BMT a depus liste în 31 de județe, în care, în cea mai mare, parte candidase și la alegerile anterioare, înregistrând, în general, creșteri ușoare, de ordinul sutelor de voturi. Aproape jumătate din Blocurile votului au fost concentrate în cinci județe, cu creșteri semnificative: Cernăuți (12,25%), Bihor (11,67%), Mureș (10,85%), Timiș-Torontal (10,03%) și Satu Mare (8,92%). Rezultatele pot fi explicate prin realitățile locale – fiind zone industrializate erau mai afectate de criza economică – dar nu asta ne-am propus aici.

De partea cealaltă era extrema dreaptă. Știm că reprezenta o problemă de un deceniu deja. Speria, totuși, mult mai puțin decât comunismul. Parcă era percepută ca o anomalie benignă și mai degrabă de ordine publică decât de

ordin politic-electoral. Politic, se vorbea mai mult despre extremismul de operetă al lui Gr. Filipescu, cu a lui Ligă „Vlad Țepeș” (1929), care acum intrase în Uniunea Națională. Gruparea „Corneliu Zelea Codreanu” obținea, în 1931, doar 1,05% (30.783) și nu părea să pună încă probleme electoral-parlamentare, deși ar fi trebuit să dea de gândit faptul că nu depusese liste decât în 17 județe. Cât despre Liga Apărării Național-Creștine (3,89% în 1931), ea era privită ca parte – e adevărată, excentrică – a sistemului tradițional, existând chiar părerea că își datora intrarea în parlament, dacă nu sprijinului, măcar bunăvoinței sau toleranței guvernului. Șeful acesteia, A.C. Cuza, era tratat curtenitor de mulți politicieni, de orientări diverse. A șarmat ca președinte de vârstă al Adunării reunite la 15 iunie. Iată ce nota Argetoianu: „Curtoazia sa înăscută, curtoazie ce nu excludea energia în momentele critice, simpatia pe care o inspirau tuturor dacă nu doctrina cel puțin chipul și glumele lui, ne-a ajutat să ducem la bun sfârșit discuțiile și voturile în jurul unor validări care au dat loc la multă ceartă. Grație lui am anulat lista comunistă care ieșise la Timișoara, și tot grație lui am putut «să ajustăm» unele alegeri «după interesele permanente ale țării»” (Argetoianu, 1997: 436).

Argetoianu nu-și amintea exact, poate pentru era preocupat de ceea ce îl afectase personal. Nu despre Timișoara era vorba (deși s-a încercat), însă acolo fusese chiar el capul de listă a Uniunii, iar Pătrășcanu reușise să fie ales pe lista BMT (așa cum fusese ales și la Cernăuți, cap de listă guvernamentală fiind însuși Iorga), dar era vorba de anulări de liste. Subiectul a beneficiat de destul de multă atenție din partea istoriografiei, în vremea regimului comunist – deși se poate observa și o oarecare rețineră – dar nu s-a mers prea departe în deslușirea celor întâmplate. În plus, tentativele explicative au fost înecate în partizanat și limbă de lemn (Dragne, 1962, 1970; Cardaș, 1970; Petreanu, 1972; Tănăsescu, 1973; Teodorescu 1974 ș.a.).

Intrarea comuniștilor în parlament a intrigat instantaneu partea dreaptă a spațiului public românesc, „confrății întru naționalism”. S-a vorbit despre invalidarea listelor sau anularea alegerilor. Unii au cerut asta cu vehemență. Merită reținută scurta dar intensă campanie dusă de Ion(el) Dimitrescu de la *Curentul*. El a lansat, după știința noastră, ideea modului în care avea să se scape de comuniști, reproșând comisiei electorale că, „din scrupule legaliste”, nu le-a anulat listele „dela Timiș-Torontal și Bihor (anulare care ar fi lipsit blocul muncitoresc țărănesc de cota de 2 la sută”. Spunea răspicat că „cei cinci aleși comuniști trebuiesc neapărat invalidați. Dacă se poate pentru un motiv legal, - dacă nu se găsește motivul legal printr-o salubă violare a legilor” (*Curentul*, 12 iunie 1931: 1). Ziarul iorghist *Neamul Românesc* îi răspundea prompt, în termenii legii, că atribuțiile comisiei sunt limitate „la corectările erorilor de fapt, a greșelilor de adunare care se pot strecura în procesele verbale de alegeri pe județe... Nu are însă dreptul să anuleze liste sau să invalideze alegeri”. Adăuga însă o promisiune voalată: „Dar Camera are dreptul să cerceteze contestațiile, să le judece, și întrucât listele depuse nu sunt conforme

cu strictele prevederi legale, să le anuleze” (*Neamul Românesc*, 12 iunie 1931: 4). Jurnalistul de la *Curentul* a continuat, cerând chiar să se acționeze voit în afara legii, prin violență, crezând că „pilduitor” ar fi ca eliminarea să se facă „printr-o ostentativă și virilă a strictelor prevederi legale” (*Curentul*, 14 iunie, 16 iunie 1931: 1). Avem motive serioase să credem că nu doar dragostea de țară îl anima pe dl. Dimitrescu. El figura al patrulea pe lista Uniunii de la Cernăuți (ca și PNT, în 1928, UN inclusese o serie de ziariști influenți pe listele sale; Pamfil Șeicaru însuși candidase și fusese ales la Tutova). Era primul căzut, în condițiile în care BNT obținuse acolo un deputat (L. Pătrășcanu). Anularea listelor comuniste l-ar fi dus automat pe Dimitrescu în Parlament. În momentul în care scria, era foarte probabil să intre oricum, în urma optării capului de listă, N. Iorga, dar voia să fie sigur. Nu avea cum să nu fie și o chestie de orgoliu.

După deschiderea Parlamentului, s-au formulat o mulțime de contestații cu privire la alegerile din județe și, în mod tradițional, în cea mai mare parte au fost respinse.

La Cernăuți, alegerile au fost validate din prima ședință (15 iunie), nimeni necerând cuvântul (*D.A.D.*, 18 iunie 1931: 28). Prima alegere problematică a fost cea de la Bihor, unde majoritatea avea o contestație în privința candidatului BMT, Samuil Munkacsi. Deși raportorul Octav Onicescu a propus validarea alegerii, președintele A.C. Cuza a propus ca validarea să se lase „la urmă”, știind că „dă loc la discuții” (*Ibidem*: 8). Ar fi venit la rând Mureș, dar și acest caz s-a amânat pentru că acela care formulase o contestație, țărănistul Viorel V. Tilea, nu era în sală (*Ibidem*: 29).

Scandalul a început de la Satu Mare. Și aici, secțiunea verificatoare (raportor G. Sofronie) a propus validarea alegerilor, dar georgistul N. Constantinescu-Bordeni a cerut invalidarea pentru că, dincolo de neregulile de organizare și desfășurare, „mai grav în această alegere este însă propaganda electorală deșănțată făcută de comuniști”. S-ar fi distribuit manifeste cu lozinci precum: „Proletari ai lumii întregi uniți-vă... Prin foc, prin arme, prin bombe sau prin orice alte mijloace trebuie să răsturnăm ordinea de astăzi... Jos cu regele! Jos cu partidele oligarhice! Trăiască domnia mondială a proletariatului internațional!”. Și adăuga Bordeni: „*Mai mult decât atât, delegații și asistenții comuniști au umblat numai în cămăși ca să poată să atragă, prin această înfățișare, voturile muncitorimii*” (*Ibidem*: p. 30). Pătrășcanu a răspuns că manifestele incriminate erau „opera siguranței sau a dlui Argetoianu direct”, a acuzat abuzurile guvernului în campanie și la alegeri și a identificat corect intențiile adversarilor: „se cere invalidarea... adică scoaterea BM din alegeri” (*Ibidem*: 31). Dar, indiferent cum s-ar fi procedat, era insuficient pentru eliminarea comuniștilor; ar fi fost privați doar de un mandat. Oricum, era un motiv slab de invalidare/anulare. Atacul real a venit de la Pamfil Șeicaru care a afirmat că Imre Aladar, alesul comunist de la Satu Mare, nu era cetățean român și, în plus, avea o condamnare de 10 ani cu suspendarea drepturilor politice. A cerut trimiterea cazului către o comisie de anchetă, ceea ce s-a și întâmplat,

constituindu-se imediat o comisie de 11 membri, în care majoritarii erau majoritari. Validarea s-a amânat.

Pe 17 iunie, s-au discutat alegerile de la Mureș și, din nou, secțiunea a propus validarea. Un grup de majoritari însă, în frunte cu profesorul Gh. Bogdan-Duică, ales liberal și cumnat al primului-ministru, a depus o contestație pe motiv că și alesul comunist de aici, Ștefan Dan, avea o condamnare (pentru dezertare). Speța a fost trimisă la aceeași comisie și, în așteptare concluziilor, validarea a fost amânată (*D.A.D.*, 22 iunie 1931: 133-135).

Mai rămânea Timiș, căruia i-a venit rândul imediat. Secțiunea a respins toate contestațiile, inclusiv pe cea, introdusă târziu de majoritarul Radu Matei, bazată pe informația că al doilea de pe lista BMȚ, Obrad Comanov, avea o condamnare, și a propus validarea alegerii. Contestatarul a insistat în plen, adăugând că nici Comanov n-ar fi cetățean român, și susținând clar că, lista fiind incompletă, voturile sale trebuiau anulate. După multe divagații, și această alegere a fost trimisă la comisie (*Ibidem*: 135-137).

Comuniștii aveau, în acel moment, patru alegeri în suspensie din cinci reușite. Comisia special (raportor Tr. Dimitriu-Șoimu) a prezentat rapoartele în plen pe 19 iunie. Peste Timiș s-a trecut repede, constatându-se că „nu s-a adus nicio dovadă materială și concludentă în susținerea contestațiilor, contestatorii mărginindu-se la simple afirmațiuni că... dl. Obrad Comanov... nu ar fi cetățean român și ar fi fost condamnat”. Alegerea s-a validat fără discuții (*D.A.D.*, 24 iunie 1931: 213).

Scânteii au ieșit la Satu Mare, unde comisia a acceptat dovada lui Imre Aladar că a fost amnistiat, dar nu i-a acceptat dovezile în ceea ce privește cetățenia română. A fost unanimitate în privința invalidării lui Aladar, numai că dr. N. Lupu și Gr. Trancu-Iași au susținut că mandatul trebuia acordat supleantului, adică celui de al doilea de pe lista BMȚ. Comisia a decis însă că întreaga listă era nulă, iar plenul a votat astfel (*Ibidem*: 214-220). A apărut zvonul, imposibil de dovedit, că și cele două opinii separate ar fi fost determinate de faptul că partidele celor doi, Partidul Țărănesc și Partidul Poporului, nu aveau nimic de câștigat.

La Bihor, nu s-a mai vorbit pentru că situația era identică. S-a votat anularea listei BMȚ (*Ibidem*: 220-221). La fel și la Mureș, unde Ștefan Dan nu a depus o dovadă a amnistierii sale (*Ibidem*: 221-223).

Pentru fiecare din cele trei județe, s-a hotărât că listele BMȚ, fiind incomplete, erau nule, inexistente, iar voturile primite de ele trebuiau considerate anulate în calculul general al alegerilor pe țară și pe județe. S-a constituit o comisie specială de validări (formată din 22 de deputați, între care om forte era Mircea Iorga, fiul primului-ministru) care să facă recalcularea și rerepartizarea.

Înainte de a trece mai departe, să notăm diferența de procedură a aceleiași comisii. La Timiș se constatare că nu există probe care să arate că persoana contestată nu are cetățenie și/sau e condamnată. La Satu Mare, Bihor

și Mureș, celor contestați li s-a cerut să facă proba că au cetățenie și/sau nu sunt condamnați.

Și pentru a ilustra diferența de tratament, să mai adăugăm că, pe lista UN de la Olt fusese ales Gheorghe G. Cantacuzino (al patrulea, ultimul). Alegerea acestuia a fost contestată (de liberalii georgiști plus averescanul Trancu-Iași), pe motiv că era... conferențiar suplinitor la Facultatea de Litere din București. Legea prevedea că angajații statului, județelor, comunelor, nu puteau fi aleși „decât dacă demisionează din funcțiune cel mult 5 zile după convocarea corpului electoral al Adunării pentru care voește a candida”. Era prevăzută o excepție pentru „profesorii, agregatii și conferențiarii universitari definitiv” (art. 30). Deci, zicea Constantinescu-Bordeni: „Nu putem declara ales pe d. conferențiar suplinitor la conferința de elenism, care se numește d. G.G. Cantacuzino. Nu este conferențiar definitiv, este conferențiar suplinitor... Așa cum declarăm pe unul nedemn, tot așa trebuie să declarăm și pe altul că este în incompatibilitate”. Se încerca explicit distingerea de cazul comuniștilor: „dintr-un sentiment al meu de demnitate, nu aș vrea să asemăn acest caz cu un caz de incapacitate, discutat într-o ședință anterioară. În aceste alegeri, d-voastre aveți de discutat și de hotărât asupra unui caz de incompatibilitate. Nu se cerea anularea listei, ci doar invalidarea personală a alesului. În fond, deși legea încadra cazul în alt articol din capitolul „Incapacități. Nedemnități. Incompatibilități”, nu era vorba de o incompatibilitate (care ar fi presupus demisia după alegere), ci tot de o ineligibilitate (fiind nevoie de demisie înaintea alegerii – și chiar înaintea depunerii candidaturii?). Situația era aceeași cu cele ale lui Aladar și Dan. Plenul a respins contestația. Vorba lui Argetoianu: „avem probleme mai grave de discutat aci decât validarea de la Olt” (*Ibidem*: 210-212).

Și chiar înainte de prezentarea raportului comisiei speciale, s-a mai ridicat o contestație, contra alegerii lui Ștefan Balogh, al doilea pe lista UN de la Ciuc. Acesta ar fi fost condamnat pentru „însușire pe nedrept” (a unor șine de cale ferată), infracțiune din Codul Penal maghiar, despre care contestatarul (I. Willer) susținea că reprezintă echivalentul furtului din dreptul penal românesc (*D.A.D.*, 25 iunie 1931: 226). Era de așteptat ca un ales al puterii să nu fie tratat ca unul al opoziției. Cazul său nu a fost trimis vreunei comisii speciale, nici vorbă deci de vreo posibilă anulare a listei, ci a fost lăsat în seama comisiei de disciplină, imunitate și incompatibilități, care, după mai bine de două săptămâni, a constatat că infracțiunea nu exista în dreptul românesc.

Mergem înapoi la calcule. Pe 20 iunie, Mircea Iorga a prezentat noua repartizare a mandatelor, care a fost votată de plen. Blocului Muncitoresc-Țărănesc îi fuseseră anulate voturile din cele trei județe (18.927), rămânând cu 54.789, adică sub prag (58.542). Asta însemna că la alocarea mandatelor pe țară se eliminau toate voturile sale (*D.A.D.*, 25 iunie 1931: 226-235). Situația arăta astfel: UN – **98,53** – 98 deputați; PNT – **31,09**; PNLGB – **12,29**; PP – 10,01; PM – **9,85** – 10; LANC – **8,07**; PT – **7,13**; PSD – 6,73 – 7; PȚD – 5,70 – 6; PE – 4,56 – 5. Observăm că, și de această, formula ar fi dat un mandat în plus și nu putem să

nu ne gândim la cazul Timiș-Torontal. Acesta ridică într-adevăr semne de întrebare. Dar și dacă s-ar fi anulat și lista de acolo, situația ar fi fost identică.

Uniunea Națională a câștigat două mandate, trecând de la 289 la 291. Dar socoteala exactă este că a pierdut 3 și a câștigat 5. Vedem că era mai mult decât avea să aprecieze Argetoianu: nu doar anularea alegerilor dintr-un județ schimba situația în multe alte locuri, ci și anularea unei liste dintr-un județ. Legea dădea prioritate la atribuire grupărilor minoritare, așa că PNT, PSD și PE au primit câte un nou mandat în județele în care aveau următorul procent, adică Prahova, Someș și Câmpulung (aici UN a rămas fără niciun mandat), în fiecare împingând afară câte un ales inițial al UN. E de semnalat cazul Prahova, căci mandatul i-a revenit lui Ion Mihalache, care fusese deja ales la Muscel (la care a renunțat). Uniunea Națională a ocupat toate cele 5 locuri eliberate de comuniști, la Timiș reușind să ia toate mandatele puse în joc. Argetoianu a fost obligat să opteze pentru acest județ, altfel provocând o alegere parțială. Ca o răzbunare a sorții, Uniunea a pierdut surplusul de 2 obținut prin eliminarea BMT, în urma demisiei ministrului Mihail Manoilescu și a morții ministrului Constantin Hamangiu, care au dus la alegerile parțiale din Neamț (august 1931) și Tutova (aprilie 1932), ambele câștigate de legionari, care și-au făcut astfel debutul parlamentar.

Nu prea are rost să discutăm despre modul în care a procedat Parlamentul. Potrivit Constituției, „fiecare din adunări verifică titlurile membrilor săi și judecă contestațiunile ce se ridică în această privință” (art. 44). S-a vorbit în rapoartele comisiei de verificare despre „dreptul suveran și nelimitat al Corpurilor Legiuitoare” în această privință. Și exact așa se comportau. În România funcționa, de fapt, principiul suveranității parlamentare. În doctrină, au apărut critici. P. Negulescu a argumentat, *a priori*, că, prin (in)validarea alegerilor, Camera „netăgăduit face operă judecătorească” și, prin urmare, hotărârile ar fi trebuit să poată fi atacate prin recurs la Înalta Curte de Casație (Negulescu, 1927: 371-374). Numai că, pe cale jurisprudențială, Înalta Curte își circumscriesese competența exclusiv asupra hotărârilor organelor judecătorești (Alexianu, 1930: 128). Deci Parlamentul putea face orice, chiar să violeze legea „cu virilitate”. Nu voia s-o facă însă și cu ostentație, cum o cerea ziaristul deputat amintit mai sus. Se ținea la aparența legalității.

Nu putem să nu întrebăm: a procedat Camera, măcar aparent, în conformitate cu normele în vigoare? Nu discutăm dacă Aladar și Dan, candidații de la care s-au tras anulările, aveau cetățenie și/sau condamnare. Potrivit legii din 1926 (art. 44), birourile județene aveau sarcina de a verifica dacă listele aveau „numărul exact de candidați pe care-l cere legea” (numărul de mandate din circumscripție) și nimic mai mult. Toate listele comuniste au avut numărul legal de candidați. Birourile trebuiau, de asemenea, „a primi contestațiunile la operațiunile electorale și a le înainta odată cu dosarele respective comisiunii centrale electorale sau biurourilor Adunărilor, după cum este cazul” (art. 34).

Despre Comisiunea centrală electorală, știm din art. 54 că „va judeca orice contestațiune îndreptată contra respingerii ilegale a unei propuneri de candidatură prezentată în termenul legal autorităților competente a le primi”, cu adăugirea expresă: „primirea candidaturilor făcute de președinții biurourilor electorale județene fiind definitivă conform art. 44”. Deci Comisia putea judeca eventualele contestații contra respingerilor, dar nu contra acceptărilor. Și aceasta numai înainte de alegeri. După, era limitată la verificarea datelor primite din teritoriu și îndreptarea eventualelor erori materiale. Contestațiile contra primirii listelor de candidați nu puteau ajunge decât în Parlament, unde se puteau formula și altele.

După încheierea alegerilor, Comisia a avut la dosar o contestație contra listei BMT Bihor (cazul Samuil Munkacsi), pe care nu o putea judeca. S-a adăugat o alta, venită pe calea unei telegrame a prim-procurorului Tribunalului Timiș (D.A.D., 22 iunie 1931: 36), care de asemenea nu putea fi luată în seamă. La acestea se referea, probabil, jurnalistul I. Dimitrescu, când reproșa Comisiei „scrupulele juridice” de a nu fi anulat listele de la Timiș și Bihor, coborând BMT sub 2%. Acesta a fost, probabil, și planul guvernului (al lui Argetoianu) la începerea lucrărilor Parlamentului. De aceea, președintele A.C. Cuza a lăsat la urmă județul Bihor, așteptându-se la discuții aprinse. Ele n-au mai avut loc, pentru că, între timp au venit contestațiile, mult mai puternice, împotriva lui Aladar, la Satu Mare – situația fiind identică la Bihor. Cazul Comanof de la Timiș a fost ridicat și el, verbal, în plen, fiind luat în considerare de comisie. A apărut însă și cazul Ștefan Dan, Mureș. Cu Bihor, Satu Mare și Mureș anulate, obiectivul era atins, nemaivând rost alte complicații.

Să admitem că Aladar și Dan erau ineligibili! Erau acestea motive pentru anularea listelor cu totul? Am fi tentați să răspundem afirmativ, de vreme ce legea stipula că „listele nu pot cuprinde decât numărul de candidați ce sunt de ales în circumscripția respectivă”. Prin constatarea ineligibilității unui candidat, lista se descompleta. Jurisprudență strict pentru această situație nu avem. Găsim însă pentru alegerile locale (comunale). Printr-o decizie din 8 aprilie 1930, Comitetul Central de Revizuire se pronunțase asupra unei contestații privind alegerile de consilieri din Sectorul III Albastru. Potrivit liberalilor, pe lista național-țărănistă ar fi fost înscrși 4 candidați ineligibili (din diverse considerente), motiv pentru care se cerea anularea întregii liste. Menționez că Legea administrativă din august 1929 avea în privința depunerii listelor de candidați prevederi identice cu Legea electorală din 1926. Instanța administrativă a găsit contestația neîntemeiată, considerând că o listă nu putea fi respinsă sau invalidată decât dacă avea, la depunere, un număr mai mare sau mai mic de candidați: „orice ale cauze de incapacitate, nedemnitate sau incompatibilitate a unora dintre candidați nu poate fi de natură a atrage anularea integrală a listei, admisă și înregistrată de magistratul care a primit propunerea, odată ce ea întrunește condițiunile de formă prescrise de lege, ci eventual se poate pronunța numai invalidarea, de

către instanța competentă, a candidaților aleși... Chiar de s-ar considera dovedite [viciile], nu ar putea atrage, în tot cazul, nulitatea integrală a listei pe care numiții au fost aleși, legea neprevăzând o asemenea nulitate, care nu rezultă nici chiar virtual din texte" (*Pandectele Române*, 1931: 44). Vedem că această decizie – și ea discutabilă – era în concordanță cu opiniile separate ale dr. Lupu și Trancu-Iași din comisia specială.

Dar să presupunem că Parlamentul a acționat just anulând integral listele BMT? Cum trebuia procedat cu voturile obținute de acestea? Varianta aleasă a fost ca ele să fie anulate, ca și când votanții ar fi pus ștampila pe mai multe chenare sau pe niciun chenar. Or, legea prevedea două categorii de voturi nule/anulate (art. 82): unele constatate la depunere (sigiliu lipsă, neîndoite sau îndoite invers), altele constatate după „despoierea scrutinului” (ștampile puse greșit, adaosuri, ștersături). Cele dintâi erau „socotite neexprimate” și nu intrau în calculul voturilor; cele din urmă erau „socotite exprimate” și intrau în calculul voturilor. Voturile BMT au fost trecute în a doua categorie, „socotite exprimate” și puse la numărătoare. E rezonabilă întrebarea dacă nu cumva, listele fiind considerate inexistente, voturile ar fi trebuit considerate la fel, deci scăzute din total.

Ce s-ar fi întâmplat în acest caz? De principiu, un total mai mic ajută partidele participante să atingă pragurile. În 1931, nu ar fi fost cazul: UN oricum trecuse de 40% și, chiar cu scăderea voturilor comuniste, nu ar fi ajuns la pragul simbolic de 50%. De asemenea, niciun alt partid nu ar fi trecut de 2%, primul de sub prag, Gruparea „CZC”, fiind la mare distanță (1,05%). La a doua „procentare”, totalurile partidelor pe țară ar fi rămas neschimbate. În județe, ar fi putut facilita accesul „grupărilor minoritare” la majoritatea absolută, dar, din nou, practic n-ar fi fost cazul. Numai că scăderea voturilor BMT din cele trei județe ar fi crescut acolo procentele „grupărilor minoritare”, reordonând rezultatele din toate județele, determinând alte „ajustări” decât s-au produs prin varianta aleasă – și nu știm în ce măsură convenabile guvernului. Dar n-are rost să facem istorie contrafactuală!

Lucrurile s-au întâmplat cum s-au întâmplat! Rămâne să mai studiem pentru a încerca să vedem de ce!

După cum am spus, la 30 august s-a desfășurat alegerea parțială de la Neamț în care CZC a fost ales cu cca. 40% (Zgârciu, 2007: 557-558). Pe 23 noiembrie 1931, alegerea a fost validată fără vot, neexistând nicio contestație. La fel avea să se întâmple, peste câteva luni (20 aprilie 1932), și cu alegerea lui Ion Zelea Codreanu, la Tutova (17 aprilie 1932) (Zgârciu, 2007: 557-558; Man, 2012: 147-158).

Dar cum a rămas cu modificarea legii electorale, cea care crea atâtea încurcături și pe care atât de mulți o criticau, fie că o înțelegeau, fie că nu? În februarie 1932, s-a readus în discuțiile parlamentare vechiul proiect Mirto, având, pare-se, sprijinul lui Iorga și al unei alte părți a majorității. A fost sabotat însă de Argetoianu și o altă parte a majorității, prin depunerea unui contra-

proiect al lui Pamfil Șeicar. Până să se mai întâmple ceva, a căzut guvernul (Ghițulescu, 2021: 187-193).

Pentru țărăniști, a fost bine că n-au reușit să modifice legea. Fără prima electorală n-ar fi făcut majoritatea la alegerile pe care le-au organizat în iulie 1932 (la care BMT a avut doar 0,32%), ei obținând doar 40,3% din voturi. S-a mai întâmplat și ca PM să facă majoritatea în 3 județe (Ciuc, Odorhei, Trei-Scaune), scoțând din baza de calcul 6 mandate, ceea ce a făcut ca guvern să obțină doar 274. Pentru Iorga și Argetoianu a fost rău că n-au modificat-o. Uniunea Națională a strâns doar 2,28% din voturi, primind cinci deputați (printre care nu s-a aflat și Iorga) (*M.O.*, 26 iulie 1932). În condițiile unui sistem proporțional, ar fi putut primi cam dublu. Legea a fost în continuare criticată, au apărut noi proiecte de reformă în anii următori, dar nu s-a schimbat nimic, așa că, în 1937, au apărut alte controverse cu privire la modul de repartizare a mandatelor, după sistemul din 1926. N-au mai contat, căci șubreda democrație românească era pe cale să se prăbușească.

Bibliografie

1. Argetoianu, Constantin, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a (1930-1931), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1997.
2. Alexianu, G., *Curs de drept constituțional*, vol. III, fascicola I, București, Editura Casa Școalelor, 1934.
3. Cardaș, Andrei, „Deputații comuniști în parlament”, în *Lupta de clasă*, nr. 7, 1970.
4. Dragne, Fl., „Activitatea Blocului muncitoresc-țărănesc, organizație revoluționară de masă creată și condusă de Partidul Comunist din România”, în *Anale de istorie*, nr. 1, 1962, pp. 49-71.
5. Gănescu, Ilie, Zotta, Const. Gr. G. Kostachi Alex., *Dreptul electoral român*, București, Institutul de Arte Grafice „Vremea”, 1937.
6. Ghițulescu, Mihai, „Încercări de reformă electorală în România interbelică (1928-1933)”, în Sorin Liviu Damean (coord.), *Elitele și mecanismele puterii în spațiul românesc*, Craiova, Editura Universitaria, 2021, pp. 175-200.
7. Man, Silviu-Emanuel, „Alegerile parlamentare din județul Neamț în anul 1931 în documente de arhivă”, în *Zilele Cercetării Științifice Studențești din Universitatea „Constantin Brâncuși”*, nr. IV, 2012, pp. 147-158.
8. Mihai, Florin-Răzvan, „Comuniști și socialiști în alegerile generale din România interbelică (1926-1933). O analiză comparativă (I)”, în *Arhivele Totalitarismului*, vol. 24, nr. 3-4, 2016, pp. 28-41; (II) în *ibidem*, vol. 25, nr. 1-2, 2017, pp. 20-29.
9. Negulescu, Paul, *Curs de drept constituțional român*, București, Editat de Alex Th. Doicescu, 1927.

10. Petreanu, Nicolae, „Partidul Comunist Român în viața politică a României în anii 1921-1933. Momente și semnificații”, în *Anale de istorie*, nr. 4, 1970, pp. 70-93.
11. Radu, Sorin, „Modificarea legii electorale din martie 1926 în dezbaterile partidelor politice din România”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 2004, pp. 477-492.
12. Tănăsescu, Florian, „Partidul Comunist Român și alegerile parlamentare (1922-1938)”, în *Anale de istorie*, nr. 2, 1973, pp. 91-109.
13. Teodorescu, Venera, „Alegerea candidaților Blocului Muncitoresc-Țărănesc în parlament (iunie 1931)”, în *Revista de istorie*, tom. 27, nr. 4, 1974, pp. 537-552.
14. Zgârciu, Liviu, „Radiografia unei alegeri (Corneliu Zelea-Codreanu, 31 august 1931, județul Neamț)”, *Apulum*, 2007, pp. 557-578.
15. *** *Legea electorală pentru Adunarea Deputaților și Senat*, București, Institutul de arte grafice și editură „Curierul Judiciar” S.A., 1926.
16. *** *Pandectele române. Repertoriu lunar de jurisprudență, doctrină și legislațiune*, anul 1931, București, Editura Librăriei I.G. Herz, 1932.
17. Colecțiile: *Monitorul Oficial*, partea I, *Dezbaterile Adunării Deputaților*, *Adevărul*, *Dimineața*, *Curentul*, *Universul*, *Cuvântul* (1931).

